

Дзяди (стисло)

Адам Міцкевич

Віленсько-ковенські "Дзяди"

Привид

(Пролог)

У віршованому вступі посеред ночі на кладовищі постає привид юнака, який через нещасливе кохання покінчив життя самогубством. Тепер він приречений перебувати у проміжному стані — між світом померлих і світом живих. Поставши із труни, він страждає, тужить за коханою і з ніжністю згадує минуле.

1 Дзяди, або діди, — це померлі предки.

У прозаїчному вступі автор пояснює, що Дзяди — це старовинний народний обряд вшанування пам'яті померлих, в основі якого лежить культ предків (дідів). Борючись із залишками язичницьких вірувань, церква намагалася викорінити цей звичай, тому народ справляв Дзяди таємно, у каплицях чи будинках, що пустують, біля цвинтарів, де люди ставили вночі частування, закликали неприкаяні душі й намагалися допомогти їм знайти вічний спокій.

Частина II

Автор описує процедуру проведення старовинного язичницького обряду дзядів.

Уночі в каплиці Чарівник за допомогою заклять викликає душі померлих. Старець і хор вторять йому. Селяни за допомогою священика викликають духів і вступають з ними в діалог. Душі двох безневинних дітей просять гірчичних зернят. Страшний привид покійного пана вимолює у своїх селян хоч крихту хліба, бо лише тоді припиняться страждання лиходія. Але люди, яких заморив він колись голодом, перетворилися після смерті на воронів і сов і тепер виривають їжу в жорстокого пана із глотки.

Останнім приходить привид юнака-самогубці, про якого йшлося у пролозі. З блідим і жахливим ликом, з раною у серці, що кровоточить, примара в жалобі прямує до жінки. Не зважаючи ні на які заклинання, привид іде слідом за жінкою, та ж сміється у відповідь.

Сцена закінчується невдалою спробою чаклуна налагодити контакт з привидом.

Частина IV

Ніч. Пустельник у полотняному одязі, вкритому листям і травою, з'являється в помешканні ксьондза, який у цей час молиться за покійних. Прибулець розповідає священику про трагічну історію свого кохання до дівчини Марилі, про її зраду і своє самогубство. Він пізнається, що, начитавшись книг, у пошуках ідеальної любові, об'їздив весь світ, а потім зустрів її, отут, поруч, "щоб втратити навіки". Ксьондз із жалем дивиться на нещасного, що палко й безладно розповідає про свою велику любов, рясно пересипаючи мовлення цитатами із Шиллера й Гете. Він зауважує, що є люди й більш нещасні, але юнакові байдуже до чужих страждань, він оплакує лише свою

Марилію: вона жива, але мертва для нього. "Мертвий той, хто всіма силами не допомагає ближнім!" — вигукує ксьондз. Прибулець глибоко вражений, адже саме ці слова сказала йому на прощання Марилія. Друзі, наука, батьківщина й слава — все це дурниця! Але ж колись він у це вірив! Високі пориви пішли разом із юністю...

Співає півень, гасне перша свіча, і ксьондз раптом впізнає в прибульцеві свого учня Густава, "вроду й гордість молоді", що пропадав десь багато років. Ксьондз пропонує юнакові залишитися, але Густав відмовляється, бо йому нема чим відплатити за турботу. Він знову в розпачі згадує кохану, що віддала перевагу почесням і золоту, але не звинувачує її, бо сам не міг дати їй нічого, окрім любові до самої смерті... Юнак благає ксьондза не розповідати Марилі, що Густав умер з горя, — і б'є себе в груди кинджалом.

Гасне друга свіча. Густав ховає кинджал і пояснює ксьондзові, що лише повторив для повчання зроблене раніше. Він з'явився лише для того, щоб просити ксьондза повернути людям Дзяди: адже покійним так потрібні щирі сльози й молитви живих! Сам Густав став після смерті тінню своєї коханої й буде з Марилею до її кончини, коли вони зустрінуться на небесах. Адже він зазнав поруч із нею райську насолоду, а той, хто на небі був хоч раз живим, мертвий туди потрапляє не відразу!

Б'є годинник. Густав зникає.

Дрезденські "Дзяди"

Частина III

У дій частині розповідається про події, свідком та учасником яких був сам Міцкевич.

У прозовій формі письменник змальовує страждання Польщі під владою Олександра I, згадує безжалісні гоніння, які обрушилися в 1823 р. на польську молодь, що вчилася у Вільно й прагнула зберегти рідну мову й національну культуру. Автобіографічністю позначений і один із центральних образів цієї частини — романтичного юнака-поета Конрада, в якого обертається у царській в'язниці колишній привид Густав.

У Вільно, у монастирі батьків базиліанів, перетвореному на в'язницю, спить в'язень Конрад. Ангели й демони сперечаються, борючись за його душу. Прокинувшись, в'язень розуміє: якщо його вороги, "віднявши в барда мову", відправлять його у вигнання, туди, де пісня його буде незрозумілою, то він стане для рідної країни живим мерцем.

Конрад знову засинає. Дух же захоплюється силою людської думки.

Уночі в'язні, користуючись співчуттям вартового-поляка, збираються в камері Конрада, суміжної з костюлом, і святкують Різдво. Томаш, якого юнаки вважають своїм ватажком, пояснює схопленому сьогодні Жеготе: сенатор Новосильцев, що впав у немилість "за те, що пиячив і крав відкрито", тепер намагається вислужитися перед царем, вигадати змову серед поляків, оббрехати їх і тим врятувати себе. Шляхетний Томаш готовий взяти всю провину на себе.

Товариші з іронією розповідають Жеготе про жахи вироків, згадують про кибитки,

які відвозять закованих у ланцюги хлопчиків до Сибіру, про солдатів, які тягнуть побитих до півсмерті в'язнів. Із тих кибиток часто чути вигуки патріотів: "Вічна слава Польщі!" В'язні наспівують веселу пісеньку про те, як будуть добувати в Сибіру руду, щоб викувати сокиру для царя. Дивлячись на похмурого Конрада, друзі розуміють: він охоплений натхненням.

Сцена II

Монолог Конрада

Сцена II, яку присвячено так званій Імпровізації — монологу Конрада, в якому він висловлює своє загальносвітоглядне та національно-патріотичне кредо, є однією з кульмінаційних вершин частини III. У цій імпровізації звеличується поетичне слово, з якого народжуються високі думки, наголошується на особливій ролі поета, який порівнюється із Творцем всесвіту, що грає на зоряній клавіатурі людських долі і співає пісні:

Я, майстер, простягаю руки!
До неба простягнув — і от кладу я руки
На зорі-клавіші гармонії скляної,
То буйним, то повільним рухом
Зливаю їх, ділю і сполучаю.
Мільйон тонів пливе; і в тонів мільйоні
Я кожен тон здобув і знаюсь в кожному тоні;
Зливаю їх, ділю і сполучаю,
В акорди пишні, в строфи їх сплітаю,
В суцвітті блискавиць і райдуги ясної.
Ось руки я відняв, підніс над світу грані —
І зорі-клавіші спинились у мовчанні.
Співаю — й слухаю ті співи,
Як вітру подуви протяжні і грайливі;
Життя людського в них вся гама пропливає.
В них стогнуть жалі, гнів говорить
І глухо їм століття вторять.
А кожен звук співа, і грає, і палає, —
В очах і в ушах він у мене.
Як вітер, що колише хвилі;
Його в хмарині бачу білій,
У свисті чую літ його шалений.
Бога, природи то пісня-достойна,
Творчості пісня велична і стройна,
Пісня така — то сила і дія,
Пісня така — то безсмертя надія!
Безсмертя чую я, його творити можу, —
А більшого ж і ти не створиш. Боже?

Конрад співає гнівну пісню, закликаючи до великої помсти, і падає, втрачаючи свідомість. Друзі його розбігаються, зачувши кроки патрульних. А Конрад, підвівшись, говорить про самотність поета.

Тепер душа моя вся втілена в отчизні;

Вона — життя моє й дихання.

Отчизна, я — єство єдине.

Зовусь мільйоном я, бо за мільйони ближніх

Люблю я і терплю страждання.

Дивлюсь на бідну батьківщину,

Як син той на отця, прикутого до плахи;

Я чую біль свого народу,

Як мати в лоні біль свого вчуває плоду.

Переклад Б. Тена

Юнак знову падає без пам'яті. Демони зляться: якби він у гордині своїй продовжив свою суперечку з Богом, вони здобули б душу поета! Але, углядевши ксьондза Петра, якого привів вартовий, чорти розбігаються. Петро виганяє з Конрада злого духа. Ангели просять Всевишнього простити поета, адже хоча він і не шанував Бога, але любив свій народ і страждав за нього.

Коментар

Драматичну поему А. Міцкевича "Дзяди" (інша назва — "Поминки"), в якій поет висловив найсокровенніші свої думки і почуття, в яскравому романтичному дусі розкрив біографію власної душі, свої юнацькі мрії і сподівання, вважають найвищим досягненням польського романтизму.

Назва поеми пов'язана зі старовинним язичницьким обрядом ушанування пам'яті предків, який, незважаючи на заборону католицької церкви, відправляли в білоруських і литовських селах. Суть обряду полягала у спробі налагодження своєрідного зв'язку між світом живих і світом померлих, зокрема тих, душі яких нібито перебувають у чистилищі, після якого вони, залежно від міри гріховності, потрапляли або до раю, або до пекла.

Поема складається з чотирьох частин, які мають вигляд тематично відокремлених сюжетів, причому розповідь починається не частиною I, а відразу частиною II, за якою йдуть частина IV, потім частина III, а далі — уривки до частини III, які становлять специфічний, сюжетно відокремлений додаток до твору (їх можна розглядати як окрему частину). За місцем, де вони були написані, частини "Дзядів" прийнято називати віленсько-ковенськими та дрезденськими "Дзядами".

Головна ідея, що об'єднує всі частини поеми А. Міцкевича, — різка критика деспотичної системи царської Росії, методів "вирішення" нею національного питання (ці методи поет відчув на собі, оскільки зазнав політичних репресій, про які і розповідає у своїх "Дзядях").

Уривок третьої частини "дрезденських" "Дзядів" став чи не найбільш гострим у польській літературі звинуваченням царської тиранії. Її прояви Міцкевич вбачає навіть

в особливостях географії країни. Росія уявляється йому у вигляді безмежної і безлюдної засніженої пустелі, центром якої є Петербург; його поет порівнює з біблійним Вавилоном — містом, що символізує моральну розпусту і зіпсованість. І Петербург, і Росія асоціюються в Міцкевича з величезною казармою, на яку цар перетворює всю країну.